

Evropská spolupráce a integrace

Martin List: *Baustelle Europa. Einführung in die Analyse europäischer Kooperation und Integration. Grundwissen Politik, Band 24. Leske + Budrich, Opladen 1999, 327 stran, ISBN 3-8100-2170-9.*

Dieter Eissel, Alexander Grasse, Björn Paeschke, Ralf Sängler: *Interregionale Zusammenarbeit in der EU. Analysen zur Partnerschaft zwischen Hessen, der Emilia-Romagna und der Aquitaine. Regionalisierung in Europa, Band 1. Opladen 1999, 388 stran, ISBN 3-8100-1920-8.*

V nedávné době významné německé nakladatelství Leske + Budrich v Opladenu vydalo dvě velmi zajímavé publikace, věnované otázkám evropské integrace. Jejich vydání jistě přivítá každý, kdo se hlouběji zabývá touto problematikou. První z nich – *Baustelle Europa* – poskytuje politickovědní analýzu mezinárodní spolupráce a integrace v Evropě a takto zvolený široký rozsah tematiky pak jejímu autorovi umožňuje odborné kontakty i s dalšími politickovědními okruhy. Naproti tomu druhá kniha – *Interregionale Zusammenarbeit in der EU* – se přece jen zabývá trochu užším okruhem otázek, byť zpracováním velmi podrobně, tedy regionální spolupráci mezi sousedními oblastmi v Evropě.

Martin List, autor první recenzované publikace *Baustelle Europa*, ve své práci odpovídá na řadu zajímavých otázek. Složitost a rozmanitost zvolené problematiky dokumentuje též odpověďmi formulovanými z různých úhlů pohledu. Např. ukazuje, že při hledání odpovědi na otázku – „co je Evropa“ – je nutné sledovat politicko-geografické skutečnosti, vztahy k ostatním částem světa, kulturněhistorická specifika, mj. i podstatu pojmu *křesťanský západ*.

V této souvislosti autor uvádí, že křesťanství má pro historický vývoj Evropy opravdu velký význam, „*jak na základě myšlenkových obsahů, tak i nepřímo – prostřednictvím působení, jež přes konfesní střetávání katolicismu s protestantismem vedlo k formování svobody náboženského vyznání, a tím i k rozvoji tolerance ke druhým. Zároveň představa křesťanského Západu směřovala ke konzervativní ideologii, k odlišení jiných náboženství a kultur, jakož i k mentalitě křížáckých tažení. Přitom se opomíjí, že jiná náboženství a jejich vyznavači významně přispívali ke kulturnímu rozvoji Evropy a že koexistence s nimi ve vzájemně propojeném světě se postupně stává stále důležitější a nezbytnější.*“¹

Autor první recenzované knihy upozorňuje na význam působení evropských univerzit, na vývoj vztahu moci a práva v evropském prostoru, na odkazy demokracie. V současnosti vidí možné východisko z válečných konfliktů v evropské spolupráci a integraci, v Evropské unii. Všimá si rovněž otázek bezpečnosti, lidských práv, sociálních a hospodářských otázek.

První díl publikace *Baustelle Europa* je rozdělen do tří částí, které obsahují přehled teorií, historie i institucí evropské integrace. První z nich je věnována *dějinám evropské spolupráce a integrace* od konce druhé světové války přes Římské smlouvy, hospodářské propojování, konfrontaci mezi bloky a studenou válku až k myšlence *společného evropského domu*. Na podzim roku 1989 došlo k rozpadu vládnoucích struktur a reálného socialismu ve východní Evropě. Rok 1990 znamenal přechod k nové fázi evropské integrace. V roce 1992 byla pak podepsána Maastrichtská smlouva, nově se začala rozvíjet spolupráce Západu s Východem a rozšiřování Evropské unie získávalo konkrétní podobu. Evropská komise k těmto otázkám v roce 1997 předložila rozsáhlý program – Agendu 2000. Další vývoj Evropské unie měla zásadně ovlivnit Amsterodamská smlouva z roku 1997, i když v ní obsažené změny někdy zaostávaly za očekáváním.

Pro budování *společného evropského domu* bylo rovněž důležité zajišťování celoevropské bezpečnosti. KBSE se v roce 1995 přeměnila v mezinárodní organizaci OBSE. „*Před-*

*stavuje se nyní jako komplexní útvar s řadou vlastních orgánů, mezi nimi vedle vrcholných schůzek s alespoň jednou ročně se scházející Radou ministrů zahraničí, se Stálou radou na úrovni velvyslanců a s každoročně se scházejícím Parlamentním shromážděním. K tomu se připojuje řada speciálních zařízení na ochranu lidských práv a práv menšin i pro předcházení konfliktům.*²

Ve druhé části první recenzované publikace autor čtenáře seznamuje s nejdůležitějšími institucemi a organizacemi evropské spolupráce a integrace, vysvětluje pojmy *organizace* a *instituce* i jejich konkrétní použití v praxi mezinárodní politiky. Z hlediska evropské spolupráce při zajišťování bezpečnosti M. List charakterizuje úkoly a cíle Západoevropské unie, úlohu NATO, a to včetně nových úkolů v souvislosti se spoluprací s východoevropskými státy.

Martin List pak podrobně analyzuje současnou Evropskou unii, její *tři pilíře*, Maastrichtskou smlouvu a Amsterodamskou smlouvu. Vysvětluje činnost a úkoly Evropské rady, nadnárodní zvláštnosti působení Evropského parlamentu, jehož poslanci jsou voleni v přímých volbách, a jeho kompetence, jakož i činnost Evropského soudního dvora.

Zvláštní pozornost autor zaměřuje na *oblast východní Evropy*, v níž v době studené války a rozděleného světa fungovala Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) jako institucionální rámec pro koordinaci státního obchodu mezi členskými státy. Avšak její pokusy koordinovat i výrobní specializaci narážely na odpor některých členských států RVHP. Jako východní obranné společenství byla založena Varšavská smlouva. Vojenské jednotky jejích členských států sloužily nejen k vnější obraně, ale byly nasazeny i uvnitř *východního bloku* (např. při potlačení Pražského jara). Po politických změnách ve východní Evropě byla Varšavská smlouva v roce 1991 rozpuštěna.

Třetí část první recenzované publikace obsahuje *rozbory teorií* týkajících se evropské spolupráce a integrace i jejich podmínek, jakož i zamyšlení nad *biografiemi a autobiografiemi* významných osobností a *výklad různých integračních plánů*. U projektu J. Delorse si autor všímá dvou prvků – názoru, že „*Evropě vzhledem k milionům nezaměstnaných, k hospodářské stagnaci i k zosířené konkurenci z USA a z Japonska bude hrozit zaostávání na světových trzích, čímž bude ohrožen i celý systém evropské společnosti... a zároveň pak okolností, že konkurence v trojúhelníkovém vztahu USA – Evropa – Japonsko je konkurencí odlišných modelů společenské organizace, obzvláště pokud se týká sociálních partnerů a výstavby sociálně zabezpečovací role státu... V jednom vrcholu trojúhelníku je anglosaský kapitalismus. Vyznačuje se málo organizovanými vztahy mezi kapitálem a prací a malou úlohou státu v sociální oblasti. Proti němu stojí japonský model. V něm uvnitř firem vládne úzká kooperace mezi kapitálem a prací a ve srovnání s Evropou je v něm menší společenský prostor pro individualitu. A nakonec... je zde evropský model. Ten dovoluje individuální rozvoj v rámci sociálního zabezpečení, spolupráce tarifních partnerů tvoří důležitý rys...*“³

V souvislosti s teoretickými přístupy k dané problematice M. List analyzuje evropské právo, obsahy evropské politiky, mezinárodní režim, možnosti federace, postavení národního státu apod. U neofunkcionalistického pojetí upozorňuje na to, že „*integrace vyžaduje více než pouhá funkcionální kooperace*“.⁴ „*Funkcionalismus nabídl v tomto »více« přenesení loajality mas na nadnárodní (funkční) elity a instituce, jejichž působení by prospívalo i masám, a tím by vyvolávaly jejich loajalitu. To je z jedné strany zajímavé, pokud z tohoto pohledu existuje konvergence k názoru, spíše zastoupenému levicovými analytiky, že platí vztah mezi státem blahobytu a masovou loajalitou. Z druhé strany se ukazuje, že pocit soundaléžitosti a s ním spojená skutečná politická integrace závisejí přece jen i na jiných méně materiálních faktorech.*“⁵

Druhý díl publikace *Baustelle Europa* (čtvrtá, pátá a šestá část) se zabývá *mezinárodní kooperací v evropském prostoru*, tzn. mezistátní spoluprací při zachování formální suverenity zúčastněných států. Ve čtvrté části autor mj. rozebírá *spolupráci v oblasti bezpečnosti*. Celá kapitola věnovaná této problematice je rozdělena na dva celky podle fází vývoje mezinárodních vztahů v Evropě od konce druhé světové války. První z nich za-

chycuje konflikt mezi Západem a Východem po druhé světové válce a druhý pak bezpečnostněpolitické problémy po skončení studené války.

Bezpečnostněpolitickou spolupráci v poválečném období M. List demonstruje na příkladu Severoatlantické aliance, vysvětluje multilateralismus i nedělitelnou bezpečnost jako základní princip NATO. Analyzuje roli NATO v jugoslávském konfliktu. Z jednotlivých členských států Severoatlantické aliance se soustředil zejména na Německo, Francii a Spojené státy. „*Z teoretického hlediska politických věd ukazuje rekonstrukce zájmů jak NATO, tak i jeho některých nejdůležitějších členů význam, jež má zainteresované a mocenskopolitické myšlení při určitém konkrétním jednání.*“⁶ Čtenářovu pozornost určitě zaujme zpracování problematiky etnických konfliktů, jejich příčin a podmínek, jakož i hledání odpovědi na otázky celoevropské bezpečnostní struktury a na otázky budoucnosti Severoatlantické aliance.

Pátá část první recenzované publikace sleduje kooperaci v oblasti vlády, při řešení územních konfliktů apod. Přitom vytyčuje tři prvky státnosti – teritorium, (státní) národ (tj. obyvatelstvo patřící k určitému státu) a státní moc.

Při zajišťování vnitřní bezpečnosti autor uvádí jako příklad třetí pilíř Evropské unie, definuje problematiku základních práv, práva na azyl a problém ochrany dat. Ve svém zpracování tematiky mezinárodní ochrany lidských práv v Evropě ukazuje význam materiálních a symbolických sankcí i realizaci mezinárodní právní kultury, což se označuje odborným pojmem *socializace*. Pokud se týká kooperace za účelem ochrany menšin M. List konstatuje, že „*v minulých letech především v důsledku vypuknutí etnických konfliktů ve východní Evropě vystoupila do popředí otázka ochrany menšin, ale nevedla k přijetí mezinárodních norem vedoucích k jejich řešení.*“⁷ Hodnotí mezinárodní systémy na ochranu menšin, zvláště systém vzniklý v rámci OBSE.

Zajímavé odpovědi na otázky kooperace v *sociální a ekonomické oblasti* přináší šestá část první recenzované knihy. Autor zde opět sleduje dvě fáze vývoje – období rozdělené Evropy na dva společenské systémy a období po roce 1989 (tj. období hospodářské spolupráce ve znamení tržní ekonomiky). Přitom rozebírá hospodářskou problematiku, kooperaci v životním prostředí a úlohu státu, podrobně se pak věnuje konkrétním ekologickým úkolům při ochraně Baltského moře a při zajištění bezpečnosti jaderné energie. Zvláště se zabývá podmínkami, formami a účinky mezinárodní spolupráce v oblasti ekonomické a sociální politiky v Evropě, jakož i úlohou institucionalizace a multilaterální kooperace.

Sedmá část první recenzované publikace obsahuje *hodnocení evropské kooperace ve sféře zemědělství* a s ní spojených reformních snah v oblasti životního prostředí, jakož i jejich perspektiv. Nebyla opomenuta ani politika zabývající se *výzkumem a technologiemi*. Autor zde zachycuje hlavní konfliktní směry v rámci Evropské unie, nejen konflikty institucionální, materiální a ideologické, ale i působení posilující evropskou soudržnost. Zároveň však ukazuje též možnosti budoucího vývoje.

V osmé části první recenzované knihy následují zajímavé závěry týkající se *úlohy trhu, státu a jejich vztahu na nadnárodní úrovni*, úvahy o problematice sociálních teorií v souvislosti s působením trhu a státu, konkrétně pak v evropském hospodářském prostoru. Samostatnou podkapitolu zde tvoří problematika měnové unie, rozbory hospodářské a měnové politiky. Rovněž závěry týkající se otázek sociální politiky, které vycházejí z autorova podrobného a systematického studia historického vývoje sociální politiky v členských státech Evropské unie, přispívají k důkladnějšímu pochopení evropské spolupráce v této sféře. „*Při celkovém pohledu je zřejmé, že růst trhu je žádoucí, ale zároveň... témata kontroly moci trhu ukázala, že se nabízí politické řízení procesu formování trhu nikoli v detailu, ale ve smyslu etické politiky.*“⁸

Devátá část první recenzované publikace je zaměřena na podmínky a cíle integrační politiky, které by podle Maastrichtské smlouvy měly přispívat k realizaci stále „*těsnější unie*“⁹ evropských národů. V této souvislosti M. List vysvětluje hlavní rysy společné

zahraniční a bezpečnostní politiky a kooperace při jejím uskutečňování, přibližuje problémy asociací a rozvojové politiky Evropské unie.

Pokud se týká *politické unie*, autor vyzdvihuje dvě zásadní otázky – otázku, do jaké míry je Evropská unie jako politický systém srovnatelná s jinými národně státními systémy, a otázku demokratické zpětné vazby a legitimacy exekutivní moci v rámci Evropské unie.¹⁰

Celá publikace *Baustelle Europa* při zpracování dané tematiky prokazuje značnou empirickou šíří i teoretickou hloubku politickovědní analýzy evropské kooperace a integrace, a proto zároveň představuje velmi dobrou a obsažnou základnu pro další studium této jistě zajímavé problematiky, doplněnou bohatým seznamem literatury.

Recenzovaná studie *Interregionale Zusammenarbeit in der EU* se snaží zmapovat regionální spolupráci mezi oblastmi, které spolu přímo nesousedí. Takové vztahy jsou zpravidla volnější při společných aktivitách. Publikace chce poskytnout odpověď na otázku, zda i v takových případech je možné pevnější srůstání evropských regionů, zda síť spolupráce v politice, v hospodářství, ve vědě i v kultuře umožní společné řešení problémů a posílí demokracii a mírové vztahy, nebo zda bude pouze sloužit regionálním zájmům. Sleduje motivy i výsledky vzájemné regionální spolupráce, jakož i existenci strategických orientací.

Jako konkrétní příklady regionů si autoři druhé recenzované knihy zvolili německé Hessensko, francouzskou Akvitánii a italskou provincii Emilia-Romagna. Na rozdíl od známějších regionů nemá širší veřejnost bližší informace o spolupráci výše uvedených regionů. Jde o normální regiony a autoři se zajímají právě o vývoj spolupráce mezi takovými regiony. Chťejí ukázat, jaká vzájemná očekávání a především běžné problémy vznikají při této spolupráci, jaký mají význam pro budoucí vývoj v Evropě a do jaké míry symbolizují srůstání Evropy v jeden celek.

Výzkum spolupráce mezi regiony v Evropě se nemůže odkazovat na genezi a praxi nadnárodní spolupráce, aniž by byly důkladně prostudovány formálně právní i neformální kompetence regionů, které jsou důležité vzhledem k rozdílným výchozím situacím při realizaci partnerských vztahů se zahraničím. Přitom se projevuje, že horizontální propojení regionů v Evropské unii není možné vykládat bez studia politického systému na více úrovních, tj. bez povšimnutí vlivu národního státu, působení Evropské unie i důležitých skupin civilní společnosti. Druhá recenzovaná publikace vysvětluje pomoc politiky Evropské unie regionům všude tam, kde se stát zatím stavěl odmítavě k rozšiřování prostoru pro regionální autonomii. Rovněž přibližuje vývoj procesu decentralizace a nadnárodní spolupráce. Ukazuje přerůstání politiky Evropské unie v *evropskou vnitřní politiku*, jakož i stále větší prosazování požadované účasti regionů doprovázené omezováním zahraničněpolitické hegemonie centrálního státu.

Pokud se týká ekonomického vývoje v evropském prostoru, autoři upozorňují na to, že s rostoucí deregulací, popřípadě liberalizací peněžních a obchodních proudů v souvislosti s pokračující globalizací ztrácejí národní státy svůj vliv, a proto jsou regiony vystavovány tvrdšímu konkurenčnímu boji o investory. Na příkladech zvolených regionů dokumentují, že jejich hospodářské struktury jsou příliš rozdílné na to, aby bylo možné navrhnout společné odvětvové strategie. „*Proto není divu, že hospodářská spolupráce se rozvíjí nejprve jen v periferních oblastech (např. v lázeňství).*“¹¹

V regionech se tradičně setkáváme s velmi rozdílnými zahraničními vztahy, což ztěžuje společnou strategickou orientaci spojeneckých partnerů. Bylo zjištěno, že provincie Emilia-Romagna v souvislosti s levicovým politickým profilem kladla značný důraz na vztahy s tzv. rozvojovými zeměmi. Mezinárodní solidarita zde totiž hrála relativně velkou roli. Akvitánie zase měla vzhledem k podílu baskického obyvatelstva specifické vztahy se španělským Baskickem. Hessensko se dlouhou dobu koncentrovalo jen samo na sebe.

Druhá recenzovaná publikace klade hlavní důraz na politické struktury, na vzrůstající schopnosti integrace regionů v rámci Evropy a na možný rozvoj regionů v souvislosti s partnerskými smlouvami. Mezi státní spolupráce regionů velmi závisí na tom, zda stát,

v němž se nacházejí, je unitární, či spíše federální a zda vnější kontakty regionů blokuje, nebo podporuje. Při studiu regionálních vztahů autoři sledují prvky politické, ekonomické, ale i vědecké a kulturní. Výzkum jejich současného stavu by měl v budoucnu napomáhat k odstraňování bariéry těchto vztahů a vytvářet optimální podmínky jejich rozvoje.

První díl druhé recenzované publikace zkoumá vybrané regiony a jejich postavení v Evropské unii. Autoři přitom charakterizují ústavně právní postavení a kompetence zkoumaných regionů. Nejprve se věnují zejména otázkám federativního systému Spolkové republiky Německo a kompetencím německých zemí v rámci SRN i v rámci Evropy. Dále se zaměřují na proces regionalizace v Itálii, na organizační strukturu regionálního státu, na vnitrostátní kompetence italských regionů a na jejich kompetence s ohledem na mezinárodní vztahy. Poté pokračují analýzou decentralizačního procesu ve Francii, kompetencí francouzských regionů uvnitř státu i v rámci Evropy.

„Budoucí perspektivy regionu ohledně kompetencí v evropském prostoru se v současnosti dají jen těžko odhadnout. Je však možné konstatovat, že centrální stát v minulosti stále více zaujímal liberální pozici a měnil se z nedůvěřivého kontrolora v dobrotivého průvodce a partnera svých územních útvarů v zahraničněpolitických aktivitách... Francouzské regiony by měly řešit problémy přesahující jejich hranice společně a spolupracovat i s těmi regiony, s nimiž bezprostředně nesousedí... nesmí být přitom dotčen národní zájem a dohody mezi regiony nesmějí nijak zavazovat suverénní stát.“¹²

Autoři podrobně rozebírají hospodářské struktury a politické procesy ve výše uvedených partnerských regionech. Na evropské úrovni pak vysvětlují úlohu hlavních evropských orgánů a institucí (Evropské rady, Evropského parlamentu, Evropské komise) vůči regionům.

Druhý díl druhé recenzované publikace je věnován konkrétní spolupráci mezi výše zmíněným německým, italským a francouzským regionem. Autoři si přitom všimají též partnerských vztahů mezi městy. Upozorňují, že členění a charakteristika meziregionální spolupráce spočívá především na kvantitativních faktorech, protože pro kvalitativní hodnocení zatím chybí dostatečné podklady. Seznamují čtenáře s okolnostmi výběru partnerských regionů. Svou pozornost postupně zaměřují na zvolené regiony. U Hessenska analyzují jeho mezinárodní vztahy i z historického hlediska, jakož i hlavní oblasti, v nichž se spolupráce realizuje (např. oblast kultury a vědy). U italského regionu Emilia-Romagna zdůrazňují rozmanitost partnerských vztahů a požadavky na národní i mezinárodní solidaritu. U francouzského regionu Akvitánie najdeme partnerské vztahy po celém světě, tj. s více než čtyřiceti partnerskými regiony. K nejdůležitějším oblastem spolupráce opět patří hlavně oblast vědy, školství a kultury, ale i životního prostředí. *„Na mezinárodní spolupráci je nutné pohlížet jako na nástroj k dosažení cílů evropské politiky... Z mezinárodního hlediska by mezinárodní spolupráce měla přispívat k porozumění mezi národy, k posilování evropského smýšlení a k podpoře procesu evropského sjednocování.“¹³*

Vzhledem k rozhodujícímu významu v rámci mezinárodní spolupráce druhá recenzovaná kniha věnuje velkou pozornost regionálním institucím a konkrétním činitelům partnerských vztahů, jež jsou vlastními nositeli těchto vztahů. Autoři dokumentují jejich působnost na konkrétních příkladech institucí a správních struktur v jednotlivých regionech. Např. v Hessensku se zabývají otázkami hospodářskými, odborářskými, mezinárodněpolitickými, vysokoškolské politiky, lázeňství a mládeže. Kromě toho sledují i evropské instituce a struktury.

Zajímavé postřehy přináší ta část publikace, v níž autoři dospívají k empirickým závěrům o celkové regionální spolupráci regionu Hessensko s regionem Emilia-Romagna a pak s regionem Akvitánie, tedy k závěrům týkajícím se politické oblasti, evropské integrace, vědy, kultury, mládeže, pracovní a sociální politiky, ale i turistiky apod. *„Aktéři této spolupráce se musejí vypořádat se strukturálními problémy vyplývajícími z nedostatečné srovnatelnosti institucionálních orgánů... z jazykových bariér; z nedostatečných finančních prostředků... Výraznou roli hraje též lidský faktor.“¹⁴*

Třetí díl druhé recenzované knihy shrnuje závěry a nastiňuje perspektivy meziregionální spolupráce. „Na základě rozdílných východisek a možností jednání rozvíjí každá bilaterální spolupráce vlastní charakteristické rysy. Sledujeme-li obsah smluv, je pro většinu partnerských vztahů charakteristická programová otevřenost. Vzájemnou spolupráci regionů musíme proto posuzovat případ od případu podle obsahu, což závisí i na zúčastněných osobách.“¹⁵

V souvislosti s meziregionální spoluprací autoři poukazují na řadu otevřených otázek a problémů, zkoumají podmínky dobrého fungování meziregionální spolupráce (např. politické činitele a angažované instituce). Hodnotí také úlohu národních států a Evropské unie. *„Evropská unie se na rozdíl od národních států staví k meziregionální spolupráci vstřícně a vytvořila k tomu řadu podpůrných mechanismů. Brusel tím sleduje v prvé řadě cíl sociálního a ekonomického srůstání.“¹⁶*

Závěr publikace *Interregionale Zusammenarbeit in der EU* obsahuje výhledy do budoucnosti meziregionální spolupráce. Celkově lze říci, že výzkumný projekt týkající se meziregionální spolupráce v rámci Evropské unie nejen přináší důležité informace o daném tématu a umožňuje využít nové poznatky v politice a ve státní správě, ale ukazuje rovněž cestu k prohlubování kontaktů mezi jednotlivými regiony.

Ivona Řezanková

¹ List, M.: Baustelle Europa. Einführung in die Analyse europäischer Kooperation und Integration. Grundwissen Politik, Band 24. Leske + Budrich, Opladen 1999, s. 13.

² Tamtéž, s. 46.

³ Tamtéž, s. 80.

⁴ Tamtéž, s. 128.

⁵ Tamtéž, s. 128.

⁶ Tamtéž, s. 152.

⁷ Tamtéž, s. 181.

⁸ Tamtéž, s. 276.

⁹ Viz tamtéž, s. 277.

¹⁰ Viz tamtéž, s. 285.

¹¹ Eissel, D., Grasse, A., Paeschke, B., Sängler, R.: Interregionale Zusammenarbeit in der EU. Analysen zur Partnerschaft zwischen Hessen, der Emilia-Romagna und der Auitaine. Regionalisierung in Europa, Band 1. Leske + Budrich, Opladen 1999, s. 18.

¹² Tamtéž, s. 84.

¹³ Tamtéž, s. 171–172.

¹⁴ Tamtéž, s. 321.

¹⁵ Tamtéž, s. 333.

¹⁶ Tamtéž, s. 346–347.